
ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

УДК 332.142.4:338.43

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОСТОРОВОЇ РОЗОСЕРЕДЖЕНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Андрій КУЗИШИН

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Здійснено дослідження ключових метричних характеристик, що впливають на функціонування територіальних громад в Тернопільській області. Проведено групування громад за показниками функціонального характеру їх центрів, площ, якими володіють громади, віддаленістю від районних адміністративних центрів як показника територіальної доступності та визначено роль таких даних для просторової організації території громад.

Ключові слова: *Тернопільська область, територіальність, територіальні громади, просторова розосередженість.*

Адміністративно-територіальні зміни, які утвердились в Україні впродовж останніх кількох років дала поштовх до оцінки тих новоутворених просторових об'єднань, які виникли в сучасних умовах. Сьогодні є потреба здійснення досліджень щодо параметрів функціонування таких територій з метою активізації та актуалізації використання такого простору. В своєму дослідженні ми хотіли б закцентувати увагу на особливостях диференціації територіальних утворень за параметрами їх соціально-економічного стану.

Метою роботи є просторова диференціація територій територіальних громад за компактністю та характером можливостей їх організації, виходячи з потенційних можливостей території на прикладі Тернопільської області.

Успішна організація території громади та добробуту її членів залежить, насамперед, від того, наскільки успішно вона зможе самоорганізуватися, узгодити діяльність своїх членів задля досягнення їх спільних цілей.

Просторове планування є важливим для ефективного використання територіальних ресурсів для нових об'єднаних громад, територія яких значно збільшується. Це зробило дієвим реалізацію територіального та земельного потенціалу територіальних громад з урахуванням принципового вирішення розвитку, планування, забудови та іншого використання територій громади, також за межами населених пунктів.

В ході дослідження нами було проведено типізацію об'єднаних територіальних громад за рівнем їх приналежності до сільських територій та наближеністю до великих міст (обласного та районних центрів). Для цього використано інформацію Державної служби статистики України, Головного управління статистики в Тернопільській області, Прес-центру ініціативи «Децентралізація» та Google Maps для визначення відстані між центром громади та обласним і районним центрами.

Стюарт Елден припускає, що території відображають відмінний спосіб соціальної та просторової організації, пов'язаний із певними способами просторового мислення. На його думку територію можна розглядати як раціоналізацію простору, яка виникла через ряд соціальних і політичних практик; а територіальність, дозволяючи класифікацію та диференціацію, є результатом способів уявлення простору. Територія – це щось «сформоване безперервними процесами трансформації, регулювання та управління» [9, с. 17].

Роберт Сак наголошує на інструментальній природі територіальності. Це означає, що територіальність глибоко вкорінена в суспільних відносинах, тому території, не будучи природними утвореннями, є результатом соціальних практик і процесів і створюються за певних умов, щоб служити певним цілям.

Ключові характеристики територіальних громад Тернопільської області*

№ з/п	Територіальні громади	Район	Тип громади	Кількість населених пунктів	Рік заснування	Площа територіальної громади, кв.км	Чисельність населення, осіб
	Байковецька	Тернопільський	сільська	15	2020	161.2	12030
	Бережанська	Тернопільський	міська	21	2020	242.5	26592
	Білецька	Тернопільський	сільська	10	2020	137.6	10875
	Білобожницька	Чортківський	сільська	18	2020	269.8	10818
	Більче-Золотецька	Чортківський	сільська	7	2020	103.9	3982
	Борсуківська	Кременецький	сільська	11	2020	152.1	6310
	Борщівська	Чортківський	міська	26	2020	411.4	29146
	Бучацька	Чортківський	міська	37	2020	524.2	37886
	Васильковецька	Чортківський	сільська	9	2020	170.1	8070
	Великоберезовицька	Тернопільський	селищна	13	2020	202.0	23174
	Великобірківська	Тернопільський	селищна	4	2020	65.4	5985
	Великогаївська	Тернопільський	сільська	15	2020	142.5	11286
	Великодедеркальська	Кременецький	сільська	13	2020	164.6	6304
	Вишнівецька	Кременецький	селищна	28	2020	322.4	17469
	Гримайлівська	Чортківський	селищна	25	2020	330.9	9490
	Гусятинська	Чортківський	селищна	17	2020	245.8	15576
	Заводська	Чортківський	селищна	6	2020	90.4	6852
	Заліщицька	Чортківський	міська	30	2020	351.9	26994
	Залозецька	Тернопільський	селищна	18	2020	247.0	10573
	Збаразька	Тернопільський	міська	54	2020	590.8	38915
	Зборівська	Тернопільський	міська	53	2020	466.9	19262
	Золотниківська	Тернопільський	сільська	21	2020	284.2	7601
	Золотопотіцька	Чортківський	селищна	15	2020	160.4	15172
	Іване-Пустенська	Чортківський	сільська	4	2020	80.4	4831
	Іванівська	Тернопільський	сільська	5	2020	109.5	4078
	Козівська	Тернопільський	селищна	36	2020	428.0	25053
	Козлівська	Тернопільський	селищна	5	2020	95.4	4404
	Колиндянська	Чортківський	сільська	8	2020	155.8	6593

Копичинецька	Чортківський	міська	12	2020	171.0	13150
Коропецька	Чортківський	селищна	8	2020	87.1	6006
Кременецька	Кременецький	міська	44	2020	522.9	42064
Купчинецька	Тернопільський	сільська	8	2020	97.6	3809
Лановецька	Кременецький	міська	41	2020	479.0	21710
Лопушненська	Кременецький	сільська	11	2020	143.7	5172
Мел.-Подільська	Чортківський	селищна	22	2020	244.4	6551
Микулинецька	Тернопільський	селищна	20	2020	239.4	17170
Монастирська	Чортківський	міська	40	2020	471.4	19357
Нагірянська	Чортківський	сільська	12	2020	180.9	8613
Нараївська	Тернопільський	сільська	18	2020	218.1	6747
Озернянська	Тернопільський	сільська	13	2020	126.8	6299
Підволочиська	Тернопільський	селищна	23	2020	350.6	18538
Підгаєцька	Тернопільський	міська	36	2020	474.9	16483
Підгороднянська	Тернопільський	сільська	7	2020	123.7	7346
Почаївська	Кременецький	міська	12	2020	217.2	17883
Саранчуківська	Тернопільський	сільська	19	2020	222.2	6395
Скала-Подільська	Чортківський	селищна	15	2020	184.9	10238
Скалатська	Тернопільський	міська	16	2020	224.3	13345
Скориківська	Тернопільський	сільська	23	2020	262.8	8220
Теребовлянська	Тернопільський	міська	28	2020	440.7	30594
Тернопільська	Тернопільський	міська	11	2020	166.7	226594
Товстенська	Чортківський	селищна	26	2020	338.8	18343
Трибухівська	Чортківський	сільська	7	2020	118.7	8750
Хоростківська	Чортківський	міська	10	2020	183.6	13695
Чортківська	Чортківський	міська	8	2020	151.7	36632
Шумська	Кременецький	міська	44	2020	632.0	24763

* Джерело: <https://decentralization.gov.ua/areas/0352>

Кожна територія відзначається власними властивостями (природні, суспільні, просторові), відношеннями (просторові, положення, функції) та процесами (системо формування, інтеграції, диференціації) [4]. Аналіз території проводиться з позиції місцезположення об'єктів, просторового відношення і взаємодії, за їх просторовою впорядкованістю та організацією.

Нагадаємо, що в межах Тернопільської області було утворено 55 територіальних громад, які в свою чергу об'єднувались в три адміністративні райони (табл. 1).

Тернопільський район має найкращі умови для просторової організації території. На нього припадає 44,6 % території області. В його межах розосереджено понад 45,4 % територіальних громад області. Природньо, що тут концентрується основна частка населених пунктів області та основна кількість його населення (54,5 % від загального числа мешканців області). На цей адміністративний район припадає основна кількість сільських (10 з 20) та міських (8 з 15) територіальних громад області. Якщо ж оцінювати середні показники розмірів площ територіальних громад, то в районі домінують територіальні громади, площі яких є меншими або відповідають середньому показнику в межах району. Загалом це позитивний тренд, який дозволяє твердити про можливість якісної організації простору громад. Більшими за площею є міські територіальні громади, які в недалекому минулому виконували функції адміністративних центрів району (Збаразька, Зборівська, Підволочиська, Підгаєцька, Терехівська). Водночас менші за площею територіальні громади розташовуються або навколо обласного центру або навколо міст, які відіграють роль центрів організації території.

Чортківський район охоплює південну частину Тернопільської області. Сьогодні в його межах виділяється 22 територіальні громади, які відносно рівномірно розподілені між різними за характером адміністрування населеними пунктами – 7 сільських територіальних громад, 8 селищних територіальних громад та 7 міських територіальних громад. Середній розмір територіальної громади тут практично відповідає показникам Тернопільського району. Щоправда, тут відзначається значна «полярність» з позиції оцінки розмірів самих громад. Тут насамперед представлені територіально малі (13) або великі (7) громади. Як і в Тернопільському районі, великими площами відзначаються насамперед громади, які до 2020 р. мали на своїй території адміністративні центри районів (Борщівська, Бучацька, Заліщицька, Монастирська) або в недалекому минулому виконували такі ж функції (Гримайлівська, Товстенська) Винятком є Білобожницька територіальна громада, яка займає площу майже 270 км² та об'єднує 10 населених пунктів.

Кременецький район відзначається найпростішою територіальною організацією з позиції кількості та характеру наявних територіальних громад. Тут зосереджено 8 територіальних громад. Суттєво домінують міські громади (50 % від їх загальної кількості в межах адміністративного району). В межах цього адміністративного району середній показник розміру територіальної громади є найбільшою, якщо її співставляти з іншими адміністративними районами області та складає 330 км². Традиційно, найбільші площі займають міські територіальні громади (Кременецька, Лановецька та Шумська).

Аналізуючи первинні дані [5], можна прийти до висновку, що наближеність територій до великого міста впливає на площу та кількість населення громади, що об'єднується: чим ближче розташована територіальна громада до міського населеного пункту, тим менше її площа та кількість населення, і навпаки. Це свідчить про те, що наближеність громади до міста більшою мірою визначає її економічну спроможність, ніж кількість населення та площа. Водночас, територіальні громади невеликих населених пунктів, котрі розташовані поблизу міст, активно використовують соціально-економічний, інфраструктурний потенціал міста, більшість трудових ресурсів цих поселень зайнято на міських підприємствах.

Ще один критерій, вартий уваги для оцінки диференціації територіальних громад, – відстань від адміністративного центру району чи обласного центру. Певна річ, в сучасних умовах можна посперитися на можливість діджиталізації та інтернету загалом, але транспортна доступність та геометричне розташування адміністративних центрів залишається фактором правильної організації простору всіх рівнів адміністративних одиниць.

Об'єднаний розподіл територіальних громад одночасно за наближеністю до обласного та районного центрів дає змогу проаналізувати соціально-економічні перспективи розвитку громади більш системно та точно, адже за одним із рівнів просторової диференціації громада може належати до наближених, а за іншим – до периферійних, і навпаки. Зрозуміло, що у більш вигідному становищі

перебувають громади, наближені до міст за обома рівнями диференціації. Натомість територіальні громади, що відносяться до периферійних за обома типами, перебувають у гіршій ситуації [2, с. 90].

В межах Тернопільської області 13 центрів територіальних громад розташовані в межах 15-ти кілометрової доступності (найбільше таких громад є в межах Тернопільського адміністративного району). Ще 13 центрів територіальних громад області характеризуються амплітудою відстані в межах 15,1-30 км, – в усіх адміністративних районах області такі центри громад розташовуються в практично однаковому кількісному розподілі. Найбільша кількість центрів громад розташовується на відстані понад 30 км від районних центрів (максимальний показник – с. Нараїв – м. Тернопіль, – 70 км). По 13 таких показників відзначено в Тернопільському та Чортківському адміністративних районах.

Виникнення територій економічного росту, так і територій економічного занепаду є наслідком процесів локалізації. Територіальна громада, що неспроможна конкурувати за залучення та ефективне використання зовнішнього капіталу, інформації та знань, залишається далеко позаду. Відсталість депресивних територій в сучасних умовах розширено відтворюється, розрив у показниках ВРП на мешканця, зайнятості, середньої зарплати та добробуту населення у порівнянні з конкурентоспроможними територіями зростає.

Висновки. Проведення реформи місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою на засадах зміцнення регіонального розвитку, поглиблення децентралізації влади, використання моделі взаємодії у відносинах центральної та місцевої влади є обов'язковим та необхідним для забезпечення розвитку обласних територій. Водночас оцінка конфігураційних особливостей територіальних громад може бути умовою активізації чи оптимізації місцевого розвитку в межах конкретних територій.

55 територіальних громад Тернопільської області потенційно маю умови для якісної організації своєї території. В переважній більшості випадків можна стверджувати про оптимальні показники площ, функціональності їх центрів та територіальної доступності. Ці характеристики формують суттєвий ресурс для того, щоб ідентифікувати існуючі громади як суб'єкти організації простору області.

Слід розуміти, що кожна територіальна громада Тернопільської області є не відособленим утворенням, а відкритою системою, котра за допомогою багатосторонніх економічних, соціальних, управлінських, інформаційних зв'язків взаємодіє з іншими елементами просторової організації області. Їх структурованість, ресурсна затребуваність та внутрішня обумовленість обумовлюють стратегію розвитку таких територій.

Література:

1. Адміністративно-територіальний устрій України: методологічні основи та практика реформування : монографія / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України»; наук. ред. В.С. Кравців. Львів, 2016. 264 с.

2. Ільїна М.В., Шпильова Ю.Б. Просторова диференціація об'єднаних територіальних громад на прикладі Житомирської області. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Випуск 21, частина 1, 2018. С. 88-92.

3. Кузишин А.В. Регіональний вимір соціально-політичних процесів: теорія, методологія та практика суспільно-географічного дослідження. Автореферат дисертація на здобуття наукового ступеня доктора географічних наук за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія. Тернопіль, 2021. 40 с.

4. Кузишин А.В. Простір та особливості його вивчення в суспільних науках здобувачами вищої освіти. Досвід та вдосконалення якості практичної підготовки: постковідні та мілітарні виклики: Матеріали міжфакультетського навчально-методичного семінару. Тернопіль: Вектор, 2023. С. 3-5.

5. Перелік громад Тернопільської області. *Режим електронного доступу* – <https://decentralization.gov.ua/areas/0352>

6. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 червня 2020 року № 724-р «Про визначення адміністративних центрів та затвердження територій територіальних громад Тернопільської області» Лист Тернопільської обласної державної адміністрації від 16 грудня 2020 року № 04-8690/42. *Режим електронного доступу* – <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-viznachennya-administrativnih-a724r>

---

7. Чеболда І.Ю., Кузик І.Р. Порівняльна характеристика структури землекористування територіальних громад різних типів. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Екологія». 2022. Вип. 26. С. 75-88. <https://doi.org/10.26565/1992-4259-2022-26-07>

8. Шаблій О.І. Основи суспільної географії. 2-ге видання. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 296 с.

9. Elden S. How should we do the history of territory. Territory, Politics, Governance, 2013. 1, 5-20.

Andriy KUZYSHYN. SOCIO-GEOGRAPHICAL CHARACTERISTICS OF SPATIAL DISPERSION OF TERRITORIAL COMMUNITIES IN TERNOPIL REGION.

The key metric characteristics that affect the functioning of territorial communities in the Ternopil region are studied. The communities are grouped by the functional nature of their centers, the areas owned by the communities, the distance from the district administrative centers as an indicator of territorial accessibility, and the role of such data for the spatial organization of the community territory is determined.

Key words: Ternopil region, territoriality, territorial communities, spatial dispersion.

УДК 330.15:338.2

ДО ПИТАННЯ БАЛАНСУ МІЖ ЕКОЛОГІЧНИМ ТА ЕКОНОМІЧНИМ У ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННІ

Ірина БАРНА

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

У статті викладені теоретичні основи дослідження проблем енергозбереження. Подано аналіз державних програм в галузі енергозбереження на прикладі країн Європейського Союзу. Встановлено пріоритетні заходи з енергозбереження у відповідності до паливно-енергетичного балансу регіону. Здійснено аналіз ефективності заміщення природного газу торфовими брикетами.

Ключові слова: енергозбереження, торфові брикети, забруднюючі речовини.

Актуальність дослідження. Загальновідомо, що зростання виробництва і споживання енергії стали невід'ємною складовою прогресивного поступу людського соціуму. Проте потреби людства з середини ХХ століття настільки різко зросли, що не корелюють із природно-ресурсним потенціалом. На додачу, розподіл паливно-енергетичних ресурсів по земній поверхні є вкрай нерівномірним, що в підсумку визначило поділ всіх країн на дві групи: країни-донори та країни-реципієнти. Зважаючи на чисельну більшу кількість «гравців» в таборі країн-реципієнтів, очікуваним стало домінування багатих на паливно-енергетичні ресурси країн (донорів) у питаннях цінової політики, а відтак, зумовило потенційну залежність у питаннях енергетичної і національної безпеки. Таким чином, зростання обсягів споживання енергії вимагало збільшення попиту на паливно-енергетичні ресурси, спалювання яких уможливило генерування необхідних електричної чи теплової енергії, що породжувало не тільки соціально-економічні, а й екологічні проблеми різного рівня.

Збитковість такого підходу стала очевидною, на основі чого людство почало переглядати свої енергетичні потреби. В підсумку, сьогодні приділяється велика увага питанням економного використання енергоресурсів через різке збільшення витрат на їх видобування і виробництво, а також високу вартість нафти та газу на світовому ринку. Дослідження вчених багатьох країн світу доводять, що в сучасних умовах економія 1 т умовного палива вимагає, як правило, менших витрат, ніж приріст видобування еквівалентної його кількості, а відтак, дає економічні та екологічні переваги.

Енергозберігаючий шлях розвитку економіки передбачає ряд заходів, які включають екологічну складову, а саме: значне зниження в розрахунку на одиницю продукції витрат палива, електроенергії і теплоти на кінцевій стадії їх споживання; докорінне вдосконалення видобутку, виробництва, перетворення, транспортування і зберігання енергоресурсів, що зумовлює підвищення коефіцієнту їх використання; вдосконалення структури енергобалансу у напрямку заміщення в ньому дефіцитних і дорогих енергоресурсів дешевшими і доступнішими, а також нетрадиційними, чи альтернативними джерелами енергії.